

Donato Amado Gonzales

 <https://orcid.org/0000-0003-2705-8483>Ministerio de Cultura
Dirección Desconcentrada de Cultura de Cusco

Od rezydencji pańskiej do *Beaterio de las Nazarenas**

From Noble Mansion to *Beaterio de las Nazarenas*

Streszczenie. Artykuł został poświęcony historii jednego z ciekawszych zespołów architektonicznych, który znajduje się w Cusco przy Plaza de las Nazarenas (dawniej Plaza de Santa Clara La Vieja); autor prześledził dzieje budynków oraz zmiany ich funkcji. Do tej pory nie udało się ustalić, któremu z konkwistadorów została przekazana działka podczas podziału ziemi w 1534 roku, wiadomo jednak, że w latach 80. XVI wieku należała do Pedra Bernarda de Quiroza, który zbudował tam swoją rezydencję. Następnie nieruchomości przeszła w ręce Antonia Raya Sambrany i jego żony Any Prado de Gallegos, w których posiadaniu pozostawała w latach 1607–1632. W kolejnych latach budynki zmieniły czasowo swoją funkcję – mieściła się w nich szkoła dla synów indiańskich kacyków prowadzona przez jezuitów (Colegio de San Borja). Pod koniec XVII i na początku XVIII wieku znów pełniły funkcje mieszkalne i należały kolejno do: Juana Laso de la Vega, Antonii Cornel de Castilla, wdowy po kapitanie Juanie Ponce, i do Rosy de Ponce de León. Wreszcie nieruchomość została zakupiona przez biskupa Cusco Pedra de Morcilla Rubia de Auñon i przekazana na siedzibę Beaterio de las Nazarenas. Wówczas nastąpiła gruntowna przebudowa zespołu architektonicznego, przekształcono wnętrza wokół dwóch dziedzińców, wzniesiono i wyposażono kaplice. Budynki pozostawały własnością beaterium do lat 60. XX wieku, kiedy to zlikwidowano instytucję, a tercjarki tworzące wspólnotę zostały włączone do zakonu Karmelitanek Misjonarek. Dzisiaj w dawnym beaterium mieści się hotel.

Słowa kluczowe: Cusco, okres kolonialny, Casa de los Sierpes, beaterium

Abstract. This article is devoted to the history of one of the most interesting architectural complexes located in Cusco at Plaza de las Nazarenas (formerly *Plaza de Santa Clara La Vieja*). The paper traces buildings' history and change of their function. To date, it has not been determined which of the conquistadors received the plot of land during the 1534 partition. It is known, however, that in the 1580s it belonged to Pedro Bernardo de Quiroza, who built his mansion there. Then the property was taken over by Antonio Ray Sambrana and his wife Ana Prado de Gallegos, to whom it belonged from 1607 to 1632. In the following years, the buildings temporarily changed their function and were turned into premises of the school for the sons of Indian

* Artykuł powstał jako część pracy badawczej przeprowadzonej w ramach projektu archeologicznego pod kierownictwem Waltera Sanabria i Marca Pesa. W wersji hiszpańskiej został opublikowany w „Revista Andina” 2003, nr 36, s. 213–236.

caciques run by the Jesuits (*Colegio de San Borja*). In the late 17th and early 18th century, they regained their residential function and were successively the property of Juan Laso de la Vega, Antonia Cornel de Castilla, a widow of Captain Juan Ponce, and Rosa de Ponce de León. Eventually, the property was purchased by Pedro de Morcillo Rubio de Auñón, Bishop of Cusco, and given as the headquarters of the beaterium “de las Nazarenas”. At that time, the architectural complex underwent extensive reconstruction, which involved transformation of the interiors around two courtyards as well as construction and equipping of chapels. The buildings remained the property of the beaterium until the 1960s, when the institutions were abolished and the tertiaries from the community were incorporated into the Carmelite Missionary Order. Today, the former beaterium houses a hotel.

Keywords: Cusco, colonial period, Casa de los Sierpes, beaterium

Wprowadzenie

Rola architektów-restauratorów jest kluczowa w projektach poświęconych renowacji rezydencji kolonialnych, nikt też nie neguje konieczności uczestniczenia w tym procesie archeologów, którzy starają się odzyskać pozostałości z czasów prekolumbijskich. Te dwie specjalizacje w sposób praktyczny umożliwiają interwencję, renowację i wyeksponowanie wartości zabytków. Może zaskakiwać, że rola historyka, zdaniem wielu, nie jest w tym procesie niezbędna, uważa się bowiem, że do zapoznania się z tłem historycznym ośrodka archeologicznego, rezydencji kolonialnych czy też historycznych dzielnic nie potrzeba już innych badań historycznych. W moim przekonaniu taki sposób postępowania jest całkowicie irracjonalny, ponieważ zabytki należy opisywać nie tylko pod względem ich formy, lecz także przez pryzmat rozpoznania wielowymiarowego kontekstu, prowadząc badania i rekonstrukcję historyczną, co jest istotne szczególnie dla okresu kolonialnego. W tej perspektywie niezmiernie ważne jest zbadanie i opisanie historii danej nieruchomości, a także inwentaryzacja majątku założeń mieszkalnych od momentu ich powstania. Taka forma rekonstrukcji w oczywisty sposób wzbogaca wartość „odczytania” zabytku, gdyż nie tylko wykazuje, kim byli właściciele nieruchomości, ale także pozwala na wyeksponowanie charakterystycznych cech budowlanych i jej zmian przestrzennych. W niniejszym artykule została ukazana jedna z kuzkańskich nieruchomości w takiej właśnie perspektywie. Tekst jest próbą wyjaśnienia, jak prezentują się dzieje budynku, który pierwotnie funkcjonował jako rezydencja kolonialna, w późniejszym okresie był siedzibą kolegium jezuickiego, a w końcu został przekształcony w Beaterio de las Nazarenas¹ (il. 1).

¹ Beaterium pojawiło się jako miejsce zgromadzenia i schronienie, dobrowolne zamknięcie dla kobiet, które chciały żyć z dala od zgiełku i codziennego zbytku, poświęcając się kontemplacji życia duchowego.

1. Casa de Sierpes (Casa de las Nazarenas), fasada, Cusco, Peru, fot. Ewa Kubiak, 2018

Aby zrozumieć proces przekształceń jednej budowli, należy zacząć od ogólnych wyjaśnień poświęconych strukturze miejskiej Cusco w XVI stuleciu. Opisy miasta Inków znajdują się w relacjach kronikarzy z XVI i XVII wieku, którzy z zainteresowaniem obserwowali układ i osobliwe cechy założenia urbanistycznego. To właśnie dzięki tym informacjom możliwe jest zweryfikowanie procesu ewolucji lub też rozwoju urbanistycznego miasta, które zostało założone przez Manca Capaca, pierwszego Inkę z dynastii Urin Cusco. Kluczowym elementem w historii Inków była bitwa stoczona z wojownikami ludu Chanka, której konsekwencją było wypędzenie pokonanych. Wkrótce Inca Pachacuti, ósmy władca dynastii Hanan Cusco, postanowił zreformować miasto. Ta decyzja, a następnie przebudowa Cusco, często jest interpretowana jako jego powtórna fundacja. Jak czytamy w kronice Juana de Betanzos, Inca Pachacuti nakazał wykonać makietę, która posłużyła jako wzorzec do przekształceń urbanistycznych², a plan Inki polegał na rozbudowie i przekształceniu Cusco w centrum administracyjne i religijne o nazwie Tawantinsuyu. Miasto Pachacutiego rozciągało się między rzekami Sapi i Tullumayo i ten teren został opisany przez Inkę Garcilasa de la Vegę jako miejsce, w którym zamieszkiwała inkaska szlachta:

2 BETANAZOS 1987 [1551], s. 150–156.

Ze szczytu zwanego Sacsa-huaman spływa strumyczek ubogi w wodę i bieży z północy na południe aż do ostatniej dzielnicy nazywanej Pumap-chupan. Oddziela miasto od przedmieść. Dalej wewnątrz miasta znajduje się ulica, dziś zwana świętego Augustyna, która również bieży z północy na południe i schodzi od domów pierwszego Inca-Manco-Capaca aż po miejsce na prawo od placu Rimac-pampy. Następnie trzy czy cztery ulice przecinają ze wschodu na zachód obszerną przestrzeń między tą ulicą a strumieniem. Na owej długiej i szerokiej przestrzeni mieszkali Inkowie krwi królewskiej podzieleni podług swoich *ayllu*, czyli rodów, choć bowiem wszyscy oni byli potomkami jednej krwi i jednego rodu Króla Manco-Capaca, to dzielili się na potomków tego czy innego Króla według wszystkich minionych Królów³.

Z tego opisu można wywnioskować, że miasto Inków nie miało zwartej struktury i składało się z trzech części: centrum zamieszkiwanego przez szlachtę inkaską, przedmieść do niego przylegających i dzielnic usytuowanych na obrzeżach. Centrum, ograniczone przez rzeki Saphi i Tullumayo, pełniło funkcje administracyjne, religijne i rezydencjonalne⁴. Przedmieścia przylegające do centrum znajdowały się na północno-wschodnim zboczu doliny, a ośrodki satelickie mieściły się na zboczu południowo-zachodnim, po drugiej stronie doliny⁵.

Miasto miało układ osadniczy, na który składały się czworoboczne bloki lub kwartały oddzielone wąskimi ulicami. Wewnętrzna struktura stanowiły ograniczone zabudową dziedzińce (*canchas*), których zewnętrzne boki mogły mieć nawet 30 m. Ich rzuty nie były jednorodne, ale dostosowane kształtem do topografii miasta. Zgeometryzowana struktura decydowała o tym, że ulice były proste, o szerokości rzadko przekraczającej 4,5 m, z wyjątkiem tych, które prowadziły do miasta, a za jego granicami funkcjonowały jako szlaki komunikacyjne łączące Cusco z prowincją⁶.

Santiago Agurto Calvo uważa, że przestrzeń między ulicami Siete Culebras, Choquechaca, Ladrillos i Pumacurco należała do władcy. Jest to obszar odpowiadający miejscu usytuowania zabudowań interesującego nas beaterium:

[...] narożnik, który zajmuje niewielki plac, łączy się z uliczką zwaną Siete Culebras, nie jest usytuowany na pochyłości ani nieforemny jak wiele innych, jest kształtny i niemal kwadratowy [...] architekci świetnie

3 GARCILASO DE LA VEGA 2017, s. 386–387.

4 Najlepiej tę przestrzeń opisuje Inka Garcilaso de la Vega, wskazując, że ten obszar zamieszkiwali Inkowie królewskiej krwi.

5 AZEVEDO 1982, s. 34–35.

6 AGURTO CALVO 1979, s. 44.

obrobili wszystkie kamienie, pracowali nad każdym z nich, tak aby można było umieścić je wszystkie w odpowiednim miejscu. Boki ciosów są czworokątne, a nie wielokątne jak w innych konstrukcjach, bloki o niewielkich wymiarach i delikatnie boniowane. Pałac inkaski już w czasach Hiszpanów został podzielony na dwa domy. Główny budynek zajął część narożną, przy ulicy Siete Culebras. Wydzielenie drugiego wymagało wyburzenia części muru inkaskiego w celu umieszczenia drzwi wejściowych od strony ulicy⁷.

Po przybyciu Hiszpanów, w poniedziałek 23 marca 1534 roku, wszyscy konkwistadorzy spotkali się na wezwanie Francisca Pizarra, który zaproponował, aby Hiszpanie zamieszkali w mieście Inków i aby doszło do kolejnej, hiszpańskiej fundacji miasta. Dzień później, we wtorek 24 marca, Francisco Pizarro, po rozważeniu zdolności i zasług swoich towarzyszy, przystąpił do mianowania spośród nich burmistrzów i radnych⁸.

29 października 1534 roku Hernando de Soto i Beltrano de Castro zwołali Radę Miejską. Zebrani zaproponowali, aby przystąpić do podziału terenów podbitego miasta, a dyskusja dotyczyła rozmiarów działki, która miała być wydzielona dla każdego konkwistadora. Padły trzy propozycje dotyczące długości boku działki: 250 stóp, 200 stóp i 150 stóp – tę ostatnią przedstawił burmistrz Beltrano de Castro. Wszystkie zostały poddane głosowaniu, które zadecydowało, że wydzielone zostaną działki o bokach wynoszących po 200 stóp⁹. Interesujące jest, że z jednej strony, zgodnie z dokumentem podziału terenu z 1534 roku, rezydencje Huayna Capac, Topa Yupangui, Huascara i Atahualpy stały się integralną częścią ziem rozdysponowywanych pomiędzy Hiszpanami, z drugiej jednak strony zarządzono, by teren domu szanowanych *mamaconas*¹⁰ i niektóre działki wyższych urzędników inkaskich (*curacas*) nie były dzielone i zajmowane przez konkwistatorów. Najwyraźniej obawiano się buntu, który mogłoby wywołać pozbawienie *mamaconas* ich siedzib. Czyn taki był zagrożony surową karą pieniężną i dzięki temu domy *mamaconas* przetrwały do końca XVI wieku, kiedy to znalazły się w rękach Juany Marca Chimbo Urmy, u której na służbie było dziesięć *mamaconas*. Choć zachował się dokument opisujący podział gruntów, trudno określić dokładną lokalizację działek, które otrzymali Hiszpanie, a to z powodu pewnych niejasności

7 CASANOVA 1936, s. 43–44.

8 ARC, Documentos de la Dirección, 4.

9 *Ibidem*.

10 „Mamakuna – pełniąca funkcje pani lub matki, żony bogów, prowadzące dom boga; były także przełożonymi i nauczycielkami w domach wybranek, z których rekrutowały się żony bogów, ofiary dla bogów oraz nałożnice władcy oraz rozdawane w nagrodę przez Inkę”; SZEMIŃSKI, ZIÓŁKOWSKI 2006, s. 334 [przyp. red. nauk.].

dotyczących nazw miejscowych użytych w opisie. Trzeba też pamiętać, że w okresie od 1534 roku (przekazanie działek) do 1548 roku (pacyfikacja dokonana przez Pedra de La Gasca) struktura podziału gruntów ulegała kilkakrotnym zmianom.

Rezydencja kapitana Bernarda de Queroza, znana jako La Casa de las Sierpes

Pomimo istnienia dokumentacji podziału gruntu, nie udało się ustalić, do którego z konkwistadorów należała od 1534 roku działka, na której znajdował się pierwszy krużganek Casa de las Sierpes. Wiadomo, że Alonsowi Díasowi przypadł grunt zajmowany przez Casa Cabrera, a pozostali Hiszpanie, czyli Pedro de Carrera i Villafuerte, najprawdopodobniej otrzymali ziemię, na której w późniejszym okresie stało Beaterio de las Nazarenas¹¹. Informacje te są potwierdzone częściowo w relacji Inki Garcilasa de la Vegi, zatem obszar będący przedmiotem badań zapewne objęła w posiadanie jedna z wymienionych osób. Dodatkową trudnością przy odtwarzaniu danych dotyczących właścicieli działek w latach 1534–1548 jest brak dokumentacji¹² z tego okresu, możemy jednak potwierdzić z całą pewnością, że przed pacyfikacją przeprowadzoną przez Pedra de La Gasca rezydencja Casa de las Sierpes została zajęta przez Marię Calderón. Jej syn chrzestny Francisco Carbajal 6 marca 1546 roku wkroczył do Cusco od północnej strony, aby wprowadzić w życie wydane w Quito rozporządzenia Gonzala Pizarra, który nakazał ukaranie przeciwników rebelii pod wodzą Diega Centenea oraz wsparcie zbuntowanej armii pieniędzmi i ludźmi. Carbajal, chcąc ukarać przeciwników rebelii, „powiesił ojca Pantaleóna i siedmiu żołnierzy Centenea, a także nakazał, aby dwóch czarnych utopiło jego towarzyszkę Donię Marię Calderón, której zwłoki pozostały zawieszane na sznurze w oknie¹³” jej domu; to tragiczne wydarzenie zostało utrwalone w pamięci zbiorowej społeczności miejskiej i wieść o nim była przekazywana z pokolenia na pokolenie. Historię tę wiele lat później przytoczono w relacji z podróży prezydenta Luisa José Orbegosa z 1834 roku, spisanej przez duchownego José Marię Blanca, który wspomina:

[...] beaterium jest zlokalizowane w domu, który należał do matki chrzestnej *maese de campo* Gonzala Pizarra, zwanego Francisco Carbajal. Powieszono ją, ponieważ strofowała go za ataki, których dokonał, buntując

11 ARC, Documentos de la Dirección, 4.

12 Dla lat 1534–1560 nie zachowały się protokoły notarialne, w których można zweryfikować sprzedaże, darowizny i inne dokumenty dotyczące zmiany własności ziemskiej.

13 VELEGA 1939, s. 24.

się przeciwko królowi. Okno na rogu ulicy San Antonio, w którym ją powieszono, nadal jest zamurowane¹⁴.

Z tych dwóch wzmianek wynika, że działka w 1546 roku należała już do Marii Calderón, a po jej śmierci dom, w którym została zabita, pozostawał opuszczony aż do przybycia armii Pedra de La Gasca. Następnym właścicielem nieruchomości był kapitan Pedro Bernardo de Quiroz, jeden z pierwszych konkwistadorów, który dotarł do Wicekrólestwa Peru z Tierra Firme¹⁵, zasilając armię Pedra de La Gasca w czasie opisywanej rewolty. Podczas rozstrzygającej bitwy pod Jaquijahuana i wjazdu do Cusco miał już stopień kapitana i sprawował urząd chorążego królewskiego (*alférez real*)¹⁶. Jako nagrodę za służbę na rzecz Jego Królewskiej Mości przekazano mu dom po Marii Calderón i obiecano, że w późniejszym czasie zostanie nagrodzony encomiendą Indian¹⁷.

Pedro Bernardo de Quiroz pozostawał na służbie królewskiej, a dowiedziawszy się o konieczności udzielenia pomocy konkwistadorom w prowincji Chile, wraz z pewną liczbą ludzi dołączył do armii generała Jeronima de Costilla, pokrywając koszty wyprawy z własnej kieszeni. Usługi dla Jego Królewskiej Mości, zgodnie z jego własnym świadectwem, były ważne i wartościowe dla Hiszpanii¹⁸. W 1572 roku, po 24 latach, wicekról Francisco de Toledo, w nagrodę za zasługi na rzecz pacyfikacji buntów i za służbę dla Jego Królewskiej Mości przekazał mu encomiendę Accha w prowincji Chilques y Masques, aby Costilla mógł się do końca życia cieszyć dochodem 800 pesos¹⁹. W 1575 roku Pedro Bernardo Quiroz został mianowany pierwszym corregidorem Yucay z jurysdykcją nad całym obszarem Świętej Doliny (Valle Sagrado), od miejscowości San Salvador aż po Ollantaytambo, wraz z osadą Amaybamba. Quiroz nakazał Indianom z Calki zbudowanie warsztatów rzemieślniczych, aby mogli dzięki sprzedaży wytworzonych towarów płacić należne podatki, zachowując pozostałe uzyskane środki jako własność

14 BLANCO 1974 [1834], s. 247.

15 W okresie funkcjonowania hiszpańskiego imperium w Nowym Świecie jego kontynentalne posiadłości przybrzeżne otaczające Morze Karaibskie i Zatokę Meksykańską były określane wspólnym mianem hiszpańskiego kontynentu. Południowa część tych przybrzeżnych posiadłości znana była jako Prowincja Stałego Lądu (hiszp. Provincia de Tierra Firme) w przeciwieństwie do pobliskich kolonii wyspiarskich Hiszpanii [przyj. red. nauk.].

16 ARC, Corregimiento, Causas Ordinarias, 3, 1603–1609, cuad. 4.

17 *Encomienda* – w Ameryce Łacińskiej instytucja o bardzo różnych cechach w zależności od czasu i miejsca, na mocy której władzę nad grupą Indian przypisywano jednej osobie (*Diccionario* 2022), najczęściej pochodzenia hiszpańskiego. W Nowej Granadzie w czasach kolonialnych był to system ekonomicznej kontroli nad ludnością tubylczą na podbitych przez Hiszpanię posiadłościach, który funkcjonował w okresie od XVI do początku XIX wieku [przyj. red. nauk.].

18 ARC, Corregimiento, Causas Ordinarias, 3, 1603–1609, cuad. 4.

19 PUENTE BRUNKE 1992, s. 337.

wspólnoty. W 1581 roku Pedro Bernardo Quiroz powrócił do Cusco, a rok później Rada Miejska mianowała go prokuratorem generalnym i sędzią tubylców (*juetz de los naturales*).

2. Casa de Sierpes, płaskorzeźba w nadprożu w portalu wejściowym, fot. Ewa Kubiak, 2018

Pedro Bernardo de Quiroz po powrocie z Chile przystąpił do budowy swojej rezydencji zlokalizowanej przy placu w sąsiedztwie klasztoru Santa Clara²⁰. W ściany rezydencji zostały wkomponowane kamienie z reliefami pozyskane z konstrukcji inkaskich. Wyprawa na południe musiała być dla Quiroza bardzo ważnym doświadczeniem, gdyż wydaje się, że po powrocie do Cusco starał się upamiętnić swoją egzotyczną podróż. W nadprożu drzwi wejściowych do nowego domu znalazła się płaskorzeźba z przedstawieniem dwóch stworzeń morskich z głowami samicy i samca uchatki patagońskiej, gatunku charakterystycznego dla mórz południowych (il. 2), które podtrzymują medalion ze zwieńczonymi koroną inicjałami P Q B (Pedro Bernardo de Quiroz); pod literami widać czaszkę, która dla żeglarzy oznaczała niebezpieczeństwo, a w ogólnej wymowie jest symbolem wanitatywnym. Dzięki tym fantastycznym, trochę wężokształtnym stworzeniom dom nazywano Domem Węży (La Casa de las Sierpes)²¹.

20 Od lat 50. XVI wieku aż do roku 1620 obecny mały plac Plazuela de las Nazarenas (nazwa funkcjonująca od XIX wieku) określany był jako Plazuela del Convento de Santa Clara. Następnie w XVII wieku, po przeniesieniu klarysek w inne miejsce, najpierw nazywany był Plazuela de Santa Clara la Vieja, a później Plazuela del Colegio y Seminario de San Antonio Abad.

21 Oprócz głównej rezydencji w 1570 roku kupił także dom zwany Castilla, znajdujący się na Plaza de San Francisco przy ul. Garcilaso.

Kapitan Pedro Bernardo de Quiroz był żonaty z Teresą de Salazar, z którą miał dwoje dzieci – syna Pedra Bernarda de Quiroza i córkę Micaelę de Salazar. Okazało się, że sprawując stanowisko *corregidor* Yucay, Pedro Bernardo Quiroz zaciągnął dług wobec Korony Hiszpańskiej i aby go spłacić, potrzebował pieniędzy. Pożyczył więc od kolegium Towarzystwa Jezusowego kwotę 2200 pesos pod hipotekę nieruchomości przy Plazuela del Convento de Santa Clara. Zasłużony konkwistador zmarł w 1594 roku, pozostawiając jako spadkobierców nieletnie dzieci i żonę. Jako wykonawcę testamentu wyznaczył nauczyciela i kuratora swoich potomków, Gómeza Ariasa de Quiñones, który był odpowiedzialny za administrację dóbr kapitana Quiroza. Upoważniony do zarządu egzekutor testamentu 28 lutego 1595 roku potwierdził istnienie hipoteki na wszystkich nieruchomościach, na których Pedro Bernardo Quiroz ustanowił ją uprzednio na rzecz kolegium jezuitów. 7 stycznia 1607 roku odbyła się publiczna licytacja domu kapitana Pedra Bernarda de Quiroza, na której nieruchomość tę nabył za kwotę 11 600 pesos mieszkający w Cusco Antonio Raya Sambrana (radny miejski), żonaty z Aną de Prado, córką generała Hernanda Lamera Gallegosa. Sambrana, stosując się do zwyczaju prawnego, 30 lipca 1611 roku uznał ustanowioną na nabytej nieruchomości hipotekę, pozostawiając zadłużenie w wysokości 2100 pesos, tym razem na rzecz Indian z Guaynacota²².

Antonio Raya Sambrana i jego żona Ana Prado de Gallegos stali się właścicielami rezydencji Casa de las Sierpes i byli w jej faktycznym posiadaniu w latach 1607–1632. Wydaje się, że w planach ekonomicznych Sambrany priorytetem było utrzymanie i rozwój majątków ziemskich (hiszp. *haciendas*) położonych w miejscowościach Pisac i Taray w prowincji Calca. W tym celu konieczne było obciążenie hipotekami należących do niego domów w Cusco do kwoty, która niekiedy przekraczała ich całkowitą wartość, a ponieważ z obciążeniem hipoteką wiązało się uprawnienie wierzyciela do pobierania części dochodów z nieruchomości, jej właściciel nie był w stanie się z tego wywiązać. Antonio Raya Sambrana obciążył hipoteką nie tylko nieruchomość przy Plazuela de Santa Clara, ale także inne swoje dobra, czyli majątki ziemskie, pola i sady w Pisac i Taray²³, jednak hipoteka na rzecz Indian Guaynacotas w kwocie 2100 pesos ustanowiona została wyłącznie na nieruchomości przy Plazuela Santa Clara. W 1632 roku dług nadal nie był spłacony, a roczny wymiar należności obciążającej tę nieruchomość wyniósł 2251 pesos. Do listopada tego roku obciążenie hipoteczne wzrosło do 8250 pesos, a kwota do zapłaty kształtowała się na poziomie 4100 pesos rocznie.

22 ARC, Prot. Not. XVII, Cristóbal de Lucero 1611–1612, f. 628, 16 listopada 1612.

23 Informacje dotyczące innych hipotek ustanowionych przez Antonia Rayę Sambranę patrz: ARC, Libro de Cabildo, 14, 1633–1641.

Po śmierci Antonia Rayi Sambrany wypełnienie jego zobowiązań finansowych stało się niemożliwe i obciążona hipoteką Casa de las Sierpes po raz kolejny została wystawiona na publiczny przetarg. Licytację w dniu 23 listopada 1632 roku prowadził admirał Francisco Alderete Maldonado, a 15 stycznia 1633 roku dom został formalnie wydany jego szwagrowi nazwiskiem Francisco Maldonado de Anaya, który wygrał licytację i uznał obciążający nieruchomości dług w kwocie 8250 pesos. Don Francisco Maldonado de Anaya był kuzkeńczykiem, prawowitym synem gubernatora Juana Alvareza Maldonado i Any Cornejo, a z małżeństwa z Luisą de Santa Cruz miał córki: Anę Cornejo Maldonado, Marianę de Santa Cruz Maldonado, Magdalenę Maldonado i Sebastianę Maldonado de Anaya. Nieruchomość przy Plaza de la Santa Clara la Vieja znalazła się w spisie majątku zawartym w jego testamencie. Dla zabezpieczenia interesów swoich córek testator upoważnił do rozporządzania pozostawionym majątkiem w ich imieniu brata swojej żony – i ich najbliższego krewnego – Fernanda de Cartagenę Santa Cruz, polecając mu sprzedaż niektórych ze spadkowych nieruchomości w celu spłaty należących do spadku długów²⁴.

W 1644 roku bracia Diego i Lorenzo de Avendaño y Zuniga, małżonkowie Mariany i Magdaleny de Anaya Maldonado, przy udziale małoletniej Sebastiany Maldonado de Anaya²⁵, reprezentowanej przez Don Fernanda Cartagena Santa Cruz, jej opiekuna i zarządcę dóbr, zwrócili się do corregidora miasta o pozwolenie na sprzedaż nieruchomości przy Plazuela de la Santa Clara la Vieja. Przed udzieleniem pozwolenia władze musiały wyznaczyć świadków dla przeprowadzenia oględzin w celu zweryfikowania stanu zabudowań. Powołano do tego Matea Valera Melgarejo, zarządcę miasta Pedra Arquiniga oraz Juana de Lunę. Świadkowie potwierdzili, że nieruchomość należąca do zmarłego Francisca Maldonada Anayi znajdowała się przy placu Santa Clara la Vieja i na podstawie inwentarza dóbr oszacowali jej wartość na 10 000 pesos, zaznaczając, że w chwili oględzin niespłacone należności wynosiły ponad 4000 pesos, co razem dawało ok. 14 000 pesos. Jednocześnie zasugerowali Sebastianie Maldonado, że korzystniejsza będzie sprzedaż nieruchomości niż jej wynajem, zwłaszcza że domy wymagały wielu napraw i remontów, na co wskazuje jeden ze świadków. Na podstawie oględzin wydano pozwolenie na sprzedaż nieruchomości i na jego podstawie Sebastiana de Anaya Maldonado reprezentowana przez Fernanda Cartagenę Santa Cruz przystąpiła do sprzedaży zabudowań ojcu jezuitcie Juanowi de Ore, rektorowi szkoły

24 ARC, Prot. Not. XVII, Luis Diez de Morales, 1637, f. 103, 25 września 1636 roku.

25 Wszystkie wymienione kobiety były córkami i spadkobierczyniami Francisca Maldonada de Anayi.

przeznaczonej dla potomków szlachty indiańskiej (Colegio de los Caciques²⁶). Transakcja dotyczyła nieruchomości obejmującej spory kwartał od placu Santa Clara la Vieja, wzdłuż uliczki prowadzącej do rzeki Guatanay²⁷ w dzielnicy San Blas, graniczącej z domem Constanzy de Albornoz. Wartość i cena domu została ustalona na 13 000 pesos, z czego 9739 pesos, 1 tomín i 11 gramów zostało zaliczone na poczet należności wierzycieli w następujący sposób: 4321 pesos i 8 reali dla Indian Cotabambas i Omasayos, 1677 pesos dla Indian Tambobamba i Chacaro; 2261 pesos dla Indian Guaynacotas; 1480 pesos dla klasztoru Santa Catalina; pozostałe 3262 pesos 6 tomines i 1 gram zostało wypłacone sprzedającym w gotówce²⁸.

16 września 1620 roku ojcowie jezuici, na mocy postanowienia wydanego przez wicekróla Francisca de Borję y Aragón, założyli królewskie kolegium San Francisco de Borja przeznaczone dla męskich potomków indiańskiej szlachty. Dokument fundacyjny pozwalał na stworzenie szkoły jezuickiej, do której mogli uczęszczać potomkowie kacyków z regionów Cusco, Guamangi (Ayacucho) i Arequipy. Uczono ich tam czytania, pisania, religii chrześcijańskiej, arytmetyki oraz innej pożytecznej wiedzy odpowiedniej dla ich stanu. Dokument nakazywał również zakup nieruchomości z pieniędzy społeczności indiańskiej z przeznaczeniem na siedzibę kolegium²⁹. Wypełniając postanowienie wicekróla, w 1621 roku zakupiono domy należące do Garcii Péreza de Salinasa, znajdujące się na tyłach katedry kuzkeńskiej, przy ulicy prowadzącej na plac Santa Clara la Vieja za kwotę 13 500 pesos³⁰. Później jednak, w wyniku konfliktu z klerem katedralnym, konieczna była zmiana siedziby, dlatego też w 1644 roku ojciec Juan de Oré, rektor kolegium, zakupił nieruchomość Francisca Maldonado Anayi. Od tego momentu Casa de las Sierpes stała się miejscem działalności szkoły jezuickiej przeznaczonej dla synów szlachty indiańskiej i funkcjonowała w tych budynkach przez 28 lat, pomiędzy rokiem 1644 i 1673.

Do 1650 roku, czyli do czasu wielkiego trzęsienia ziemi, które pozostawiło miasto w ruinie, kolegium San Francisco de Borja sąsiadowało z zabudowaniami kolegium seminaryjnego San Antonio Abad i nieruchomościami należącymi do Fernanda Cartageny Santa Cruz, Luisa de Velibara, Juana Mogroveja de la Cerda oraz Constanzy Albornoz. Naprzeciwko znajdowała się posesja Jerónima Luisa

26 W okresie kolonialnym mianem kacyka na obszarze wicekrólestw Ameryki Łacińskiej określało się namiestnika wywodzącego się z ludności tubylczej, który w czasach dominacji hiszpańskiej sprawował władzę w osadach indiańskich oraz reprezentował swoich poddanych w kontaktach z przedstawicielami Korony Hiszpańskiej [przyp. red. nauk.].

27 W XVI i XVII wieku rzeki Sapi i Choquechaca nosiły nazwę Guatanay.

28 *Testimonio de Venta* 1957, s. 182–187. Również: ARC, Colegio Ciencias, Leg. 16, cuad. 21, 1577–1741.

29 ARC, Documentos de la Dirección, 49.

30 ESCOBARI DE QUEREJAZU 1990, s. 208.

de Cabrery, znana dziś jako dom Cabrery, który Banco Continental udostępnia obecnie na potrzeby ekspozycji muzeum sztuki prekolumbijskiej. Szkody spowodowane trzęsieniem ziemi zostały zawyżone i wycenione na 30 000 pesos. Wydaje się, że doszło do pewnych uchybień przy szacowaniu wartości, ponieważ koszt domu w 1644 roku nie przekraczał 13 000 pesos, chyba że przyjmujemy, iż zabudowania na nieruchomości zostały po zakupie przebudowane i odnowione³¹. Z pewnością jednak w czasie funkcjonowania kolegium jezuitów założono piękny ogród z podziemnymi kanałami nawadniającymi.

Kolejny rektor kolegium, ojciec Baltazar de Aspeytia, nabył inną nieruchomość, na której zbudowano nową szkołę ze wszystkimi udogodnieniami; obecnie znajduje się tam Colegio de San Francisco de Borja, w pobliżu Casa del Almirante. Z tego powodu postanowiono sprzedać Dom Węży, nazywany już w tym momencie „starym kolegium dla synów kacyków”. Nieruchomość w imieniu bractwa pod wezwaniem Najśłodszego Imienia Marii (Dulcísimo Nombre de María), działającego przy szpitalu dla księży (szpital betlejemitów, nazywany Almudena), zakupił przełożony tego gremium Juan Calvo przy wsparciu odpowiedzialnego za szpital duchownego Andrésa de Mollinedo, biskupa Cusco Manuela Mollinedo y Angulo i członków kapituły katedralnej. Sprzedaży podlegała nie tylko ta nieruchomość, ale także szkolny sad wraz z prawem poboru wody i korzystania ze zbiornika zasilanego strumieniami spływającymi z Pillcopuquio. Cena sprzedaży została ustalona na 13 100 pesos i 8 reali, z czego 5100 pesos zostało zapłacone w gotówce, a pozostałe 8000 pesos pozostało w zapisie hipotecznym z rentą roczną na rzecz Colegio de San Borja w wysokości 400 pesos³².

Wydaje się, że betlejemiści i członkowie bractwa nie korzystali z domu, który zakupili dla swojej instytucji, i postanowili przekazać nieruchomość na rzecz beaterium zlokalizowanego w parafii San Blas. Jednak ze względu na zaległe raty długów hipotecznych wobec Colegio de Hijos de Caciques sędzia diecezjalny upoważnił ok. 1682 roku jego rektora do sprzedaży nieruchomości dowolnej osobie. W 1687 rektor kolegium ojciec Pedro de Espinosa, na mocy zezwolenia udzielonego przez ojca Martina Xaurigui, prowincjała Towarzystwa Jezusowego³³, sprzedał interesującą nas nieruchomość Juanowi Laso de la Vedze. Wartość domu uległa znacznej dewaluacji, bo w 1673 roku dom był wyceniony na 13 100 pesos, a po 13 latach jego wartość wynosiła już tylko 7300 pesos. Przy sprzedaży 2300 pesos zostało zapłacone od razu w gotówce, 1000 pesos w ciągu dwóch miesięcy, a 4000 pesos pozostało zabezpieczone hipoteką na rzecz Colegio de Francisco Borja z rentą roczną w wysokości 200 pesos.

31 JULIEN 1995, s. 316–319.

32 ARC, Prot. Not. XVII, Martín Lopez de Paredes, 1673. f. 340v.

33 Zezwolenie zostało przyznane 8 grudnia 1682.

Sprzedaż domu została sfinalizowana pod warunkiem zachowania przez rektora i jego następców prawa do odprowadzania do nowej siedziby Colegio de San Francisco de Borja połowy zasobów wody, która spływała z Pilcupuquio do rzeczonyj nieruchomości. Klauzula została doprecyzowana tak, żeby nie mogła zostać zakwestionowana przez nabywcę i jego spadkobierców³⁴. Ponadto Juan Laso de la Vega nie mógł sprzedać nieruchomości ani rozporządzić nią w testamencie bez zgody rektora kolegium, a ponadto on i jego następcy byli zobowiązani do utrzymania domu w dobrym stanie³⁵.

Kapitan Juan Laso de la Vega był żonaty z Pascualą de Loayzą, z którą miał troje dzieci: syna Matiasa Laso de la Vegę oraz córki Rosę Laso de la Vegę i Margaritę Laso de la Vegę. W 1726 roku Juan Laso de la Vega zmarł, a jego dzieci i spadkobiercy, aby uniknąć skomplikowanego podziału dóbr na drodze sądowej, poprosili corregidora miasta Cusco o zezwolenie na sprzedaż nieruchomości zakupionej przez ich ojca od kolegium San Francisco de Borja. Po uzyskaniu pozwolenia corregidora i zgody rektora kolegium jezuitów dom Casa de las Sierpes został sprzedany Antonii Cornel de Castilli, wdowie po kapitanie Juanie Ponce, za kwotę 5800 pesos, z czego 3800 pesos zostało uiszczonych w gotówce, a pozostałe 2000 zapisano na hipotecę na rzecz Colegio de San Borja³⁶.

Po śmierci Antonii Cornel de Castilla, wdowy po kapitanie Don Juanie Ponce, egzekutorką jej testamentu została wyznaczona Rosa de Ponce de León, spadkobiercami zaś byli Isidro i Cecilia de Bastidas Ponce de León, dzieci jej siostry Josephy Ponce de León oraz Cristóbal de Bastidas Guzmána y Bonilli. Rosa Ponce de León poprosiła w ich imieniu radę miejską o zezwolenie na sprzedaż domu, uzasadniając to złym stanem technicznym zabudowań, które zgodnie z jej świadectwem były bardzo stare, a ich konstrukcja groziła zawaleniem. Na remont i naprawę potrzebne były znaczne fundusze, których jej nieletni siostrzeńcy nie posiadali. Kwota ze sprzedaży miała przyspaść spadkobiercom w równych częściach, co pozwoliłoby na zapewnienie utrzymania Isidrowi, a Cecilia de Bastidas mogłaby przywdziać habit zakonny.

Zły stan zabudowań został potwierdzony przez świadków. Zgodnie z opinią Justa Pastora de la Cruza, który miał okazję mieszkać czasowo w Casa de las Sierpes i dzięki temu poznał wnętrze domu, ściany budynków były w bardzo złym stanie, jedna z nich była nawet częściowo zburzona, co groziło ruiną całej konstrukcji. Remont wymagałby dużych nakładów finansowych i dlatego de la Cruz, mając na uwadze dobro nieletnich spadkobierców, zaproponował sprzedaż nieruchomości,

34 *Colegio de San Francisco* 1957, s. 188–191.

35 ARC, Prot. Not. XVII, Pedro López de la Cerda, 1687, f. 734.

36 ARC, Prot. Not. XVIII, Francisco Maldonado, 1726–1727, f. 691v.

a pozostali trzej świadkowie: Blas de Mesa, Juan Fernandez de Cabrera i Joseph de Castilla, przyłączyli się do tej opinii.

Dla większej wiarygodności wyznaczono także rzeczoznawców w osobach Josepha Alvareza i Benita Barceny. Joseph de Alvarez dokonał 10 maja 1745 roku pierwszej wyceny nieruchomości, szacując jej wartość na 6000 pesos. Potwierdził zły stan pomieszczeń zarówno na piętrze, jak i na parterze, opisując konstrukcje wymagające poprawy, poobijane i popękane ściany oraz uszkodzoną stolarkę. Nieco lepiej został oceniony stan zabudowań przy drugim dziedzińcu, gdzie prowadzone były pewne remonty, co podnosiło nieco wartość nieruchomości. Drugi rzeczoznawca, Benito Barcena, wycenił zabudowania Casa de las Sierpes na podobną kwotę. Po oględzinach dokonanych na miejscu podkreślił znaczną wartość sadu, jednak stan domów z pierwszego patio ocenił jako zły, z bardzo zniszczoną stolarką, natomiast budynki znajdujące się przy drugim dziedzińcu uznał za dość dobrze zachowane. Zeznania świadków i rzeczoznawców potwierdzają, że Juan Laso de la Vega przebudował budynki przy drugim patio, dlatego wartość domu wzrosła do szacunkowej kwoty 6000 pesos.

Zebrawszy wszystkie potrzebne dokumenty Rosa Ponce de León, działając w imieniu nieletnich Cecylii i Isidra Bastidas Ponce de León, w obecności ojca jezuity Feliza de Silby, rektora kolegium San Francisco de Borja, sprzedała nieruchomość, którą nabył biskup Cusco Pedro de Morsillo Rubio de Auñon. Cena została uzgodniona na 6000 pesos i została zapłacona w gotówce, z czego 2000 pesos na spłatę wierzytelności hipotecznej kolegium jezuitów. Biskup oświadczył, że skoro wspomniany dom został zakupiony dla beaterium „de las Nazarenas”, chce, aby tercjarki mogły się wprowadzić i zamieszkać tam bez obciążającej nieruchomości hipoteki. W ten sposób beatki stały się jedynymi właścicielkami nieruchomości³⁷.

Zabudowania Beaterio de la Nazarenas

Ufundowanie beaterium nastąpiło 22 marca 1695 roku. Instytucja ta powstała jako dobrowolne klauzurowe miejsce odosobnienia i schronienia dla kobiet, które chciały żyć z dala od codziennego zgiełku, poświęcając się kontemplacji religijnej i doskonaleniu życia duchowego oraz opiece i wychowaniu osieroconych dzieci. Beaterium było zlokalizowane w budynkach o charakterze klasztornym z ogrodami, położonych w jurysdykcji parafii San Blas, których właścicielem był ojciec Domingo de Torresa ze zgromadzenia filipinów, i funkcjonowało tam przez ponad 50 lat jako lokalna instytucja kościelna. W 1748 roku, podczas sprzedaży części nieruchomości Juanowi Josephowi Laso de la Vedze, opisany został zły

37 ARC, Prot. Not. XVIII, Pedro Joseph Gamarra, 1745, f. 168.

stan i ciasnota tych zabudowań³⁸, jednak już wcześniej, w latach 40. XVII wieku, zajmowane pomieszczenia okazały się niewystarczające, by nadal pełnić funkcję siedziby tercjarek. Biskup Cusco Pedro de Morsillo Rubio de Auñon, znając trudną sytuację beaterium, rozpoczął poszukiwania odpowiedniego lokum na jego nową siedzibę i 27 maja 1745 roku zakupił nieruchomość znaną jako Casa de las Sierpes od Doni Rosy Ponce de León występującej w imieniu swoich sióstrzeńców. Nieruchomość miała znaczne rozmiary, budynki, choć stare, skupiały się wokół dwóch dziedzińców i przylegał do nich rozległy ogród rozciągający się w kierunku rzeki Choquechaca. Trzy miesiące po zakupie nieruchomości, między sierpniem a wrześniem 1745 roku, rozebrano zabudowania od strony placu i zaczęto wznosić nową kaplicę beaterium³⁹. Kompleksowy remont budynków i budowa kaplicy zostały ukończone w ciągu dwóch lat. Jak wspomina kuzeński kronikarz Diego Esquivel y Navia, w sobotę 12 sierpnia 1747 roku o godzinie 8 rano, po konsekracji kaplicy (il. 3) i pobłogosławieniu pozostałych zabudowań oficjalnie zaczęło funkcjonować Beaterio de las Nazarenas⁴⁰ (il. 4–6). Następnego dnia miała miejsce procesja i uroczyste przeniesienie tercjarek do nowego lokum:

[...] w niedzielę 13 sierpnia 1747 roku, między godziną 6 a 7 rano, tercjarki nazaretanki przeniosły się ze starego beaterium, w którym mieszkały w parafii San Blas, do nowego budynku należącego wcześniej do rodziny Ponce i znajdującego się przy niewielkim placu San Antonio. Wyszły we wspólnej procesji z koronami cierniowymi [na głowach], krzyżami na ramionach i welonami zasłaniającymi twarze; towarzyszyli im wikariusz generalny Juan Joseph de Rivadeneyra i prowizor Fernando Perez de Oblitas, pełniący funkcję ekonoma katedry; wszystkich tercjarek było 45, z czego 5 chorych zostało przeniesionych w lektykach dzień wcześniej. Po dotarciu na miejsce odbyła się msza, w której wszyscy uczestniczyli. Odprawił ją w nowej kaplicy Ramón Velasco, profesor kolegium seminaryjnego i opiekun kaplicy wspomnianego beaterium; śpiewano hymny i pieśni pochwalne. Relacje o tym wydarzeniu przekazała 60 lat później przełożona beaterium siostra Agustina de San Ignacio⁴¹.

W 1748, mniej więcej rok po przeniesieniu tercjarek do nowego beaterium, pojawiła się okazja do poszerzenia terenu nieruchomości, zaczęto przekonywać do sprzedaży sąsiedniego domu jego właścicieli, którymi byli Bernardo Mérida

38 ARC, Prot. Not. XVIII, Alejo Gonzales Peñalosa, 1744–1750.

39 ESQUIVEL Y NAVIA 1980 [ok. 1749], t. II, s. 329.

40 *Ibidem*, s. 400.

41 *Ibidem*, s. 400–401.

3. Casa de Sierpes, dawna kaplica beatrum, widok w stronę ołtarza, fot. Ewa Kubiak, 2018

4. Casa de Sierpes, widok dziedzińca, fot. Ewa Kubiak, 2018

5. Casa de Sierpes, podcienia parteru, fot. Ewa Kubiak, 2018

6. Casa de Sierpes, krużganki piętra, fot. Ewa Kubiak, 2018

i Tomasa Rocca. Bernardo Merida, znany w Cusco mistrz złotniczy, nabył swą nieruchomość w czasie publicznej licytacji w 1743 roku. Był on synem Diega Méridy, kawalera Orderu Świętego Jakuba, oraz Domingi Romaní, a jego żoną była Tomasa Rocca, szlchetnego pochodzenia inkaskiego, która zajmowała się handlem owocami. Jednym z ważniejszych nabytków podczas trwania ich małżeństwa było właśnie kupno w czasie publicznej licytacji nieruchomości należącej do księdza Juana Consuegry, o której Tomasa Rocca wspomina w swoim testamencie w następujący sposób: „Za moje dobra uznaję dom, w którym przebywam schorowana. Należy on do mnie, nabyty drogą kupna w czasie publicznej licytacji za kwotę 3700 pesos, z której 700 pesos zostało zapłacone w gotówce, a 3000 pesos zapisano w rejestrze”⁴². Ta ostatnia suma została zabezpieczona na nieruchomości hipoteką na rzecz klasztoru Karmelitanek Santa Teresa de Jesús. Hipoteka ta po śmierci Bernarda de Méridy została uznana przez jednego z egzekutorów jego testamentu, Simóna Rafaela Fernández de Cana, lekarza i głównego aptekarza miasta Cusco⁴³.

Bernardo de Mérida zaraz po nabyciu nieruchomości dokonał renowacji znajdujących się tam budynków, co według niego pochłonęło znaczną sumę⁴⁴. Wśród poczynionych ulepszeń było wydzielenie niewielkiej przestrzeni przeznaczanej na rodzinne oratorium, które zostało ozdobione i wyposażone w konieczne sprzęty oraz szaty liturgiczne: trzy ornaty, jeden biały, drugi kolorowy, a trzeci purpurowy, a także w kielich ze srebra złożony z pateną, srebrny komplet – trybularz z navetą i łyżką, tackę z ampułkami również ze srebra, krzyż wykonany w technice filigranu, rzeźbiarski wizerunek Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej ze srebrną koroną i naszyjnikiem ze szmaragdów w białym płaszczu z atłasu i paliusz haftowany złotymi i srebrnymi niciami⁴⁵. Kiedy nieruchomość przeszła na własność beaterium, oratorium pozostało w tym samym miejscu i znajduje się tam do dzisiaj (il. 7).

Bernardo Mérida i Tomasa Rocca nie mieli własnych dzieci, ale pod koniec ich życia ktoś zostawił noworodka przy drzwiach ich domu. Małżeństwo zaopiekowało się chłopcem, nadając mu imię Martín de Mérida. Został on uznany przez nich za oficjalnego i jedyne go spadkobiercę, dziedzicząc majątek po ich śmierci. Wyznaczony opiekun nieletniego Martina, Simon Rafael Fernandez Cano, został właściwie zmuszony przez doktora Fernanda Péreza de Oblitas do sprzedaży nieruchomości tercjarkom nazaretankom reprezentowanym przez matkę przełożoną Agustynę Marię de San Ignacio, które otrzymały na ten cel 3000 pesos od Miguela Azagry, księdza i właściciela ziemskiego z prowincji Chilques y Masques.

42 ARC, Prot. Not. XVIII, Juan de Dios Quintanilla, 1741–1749, s. 347v – 348r.

43 ARC, Prot. Not. XVIII, Alejo Gonzales Peñalosa Alejo, 1744–1750.

44 ARC, Prot. Not. XVIII, Felipe Mesa Anduesa, 1744, f. 54.

45 *Ibidem*.

Reprezentujący Martín de Méridę Simón Rafael, naciskany przez władze kościelne, nie miał innego wyjścia i sprzedał dom 19 maja 1748 roku za 4250 pesos, z których 1250 pesos zostało zapłaconych w gotówce, a na 3000 pesos ustanowiono hipotekę na rzecz klasztoru Santa Teresa. Kwota uiszczona w gotówce pochodziła z różnych źródeł – 550 pesos z dzierżawy posiadłości Surpo należącej do beaterium, 300 pesos z posagu siostry Teresy de Jesús, a 400 pesos z posagu siostry Bernardyny de San Fernando⁴⁶.

7. Casa de Sierpes, oratorium zlokalizowane przy drugim dziedzińcu, fot. Ewa Kubiak, 2018

Beaterium mogło rozwijać się gospodarczo dzięki fundacjom kapelanii, donacjom pieniężnym oraz darowiznom materialnym, a także opłatom za ingres, które w odpowiednich kwotach uiszczaly przyszłe tercjarki. Widać to wyraźnie w 1752 roku, kiedy to zgodnie z rachunkiem i uzasadnieniem przedstawionym przez matkę przełożoną roczny dochód wspólnoty wyniósł 4235 pesos i 6 reali⁴⁷. Dobra sytuacja ekonomiczna skłoniła tercjarki w latach 60. XVIII wieku do podjęcia próby przekształcenia beaterium w klasztor, jak to miało miejsce w Limie. Władze instytucji zapewniły, że zarządzają kapitałem w wysokości 100 000 pesos na zaspokojenie potrzeb zakonnych, jednakże prośba została skierowana nie

⁴⁶ ARC, Prot. Not. XVIII, Alejo Gonzales Peñalosa, 1744–1750.

⁴⁷ AAC, Época Colonial, LXXXI, 2, 34, f. 33.

bezpośrednio do władz kościelnych, czyli do kurii rzymskiej, ale przekazano ją za pośrednictwem urzędników do króla i Rady Indii (Consejo de Indias). Na mocy rozporządzenia królewskiego (*real cédula*) 19 maja 1760 roku wyrażono zgodę na przekształcenie beaterium w klasztor na tych samych zasadach, które obowiązywały wcześniej wobec tercjarek *de Nazarenas* w Limie. Rozporządzenie królewskie starano się wypełnić, przedstawiając je dwóm organom decyzyjnym w Cusco – radzie miejskiej i radzie kościelnej – ale przekształcania beaterium w klasztor ostatecznie zaniechano, ponieważ, jak się wydaje, wysokość rocznego dochodu nie została jednak uznana za wystarczającą na utrzymanie instytucji⁴⁸.

W przededniu uzyskania niepodległości przez Peru, ok. 1818 roku, tercjarki ponownie podjęły próbę dokonania przekształcenia i skierowały nową prośbę do władz kościelnych w Cusco, przedstawiając wszystkie dokumenty z lat 60. W odpowiedzi na petycję prowincjał i wikariusz generalny Juan Munive y Moso zobowiązał przełożoną beaterium do wyjaśnienia, dlaczego tercjarki zaprzestały swych starań na tak długi czas. Nakazał także inspekcję beaterium i kaplicy w celu ustalenia, jaki jest stan zachowania budowli oraz czy kaplica posiada odpowiednie wyposażenie liturgiczne: naczynia, szaty i inne przedmioty niezbędne do sprawowania kultu. W tym celu wyznaczono cztery osoby: ojca Rafaela Fernández Cazorli, księdza Manuela de Aranibara, pułkownika piechoty Rafaela Urbina i kapitana Ignacia Tejadę.

Przełożona beaterium złożyła dokumenty potwierdzające jej deklarację, że roczny dochód instytucji wynosi 6203 pesos, co stanowiło wystarczającą kwotę na utrzymanie 33 zakonnic i odpowiedniej liczby służących do obsługi klasztoru. Sporządzono także inwentarz kaplicy. W tym czasie w jej wnętrzu znajdował się ołtarz główny wykonany z drewna pokrytego złoceniami, jednak w późniejszym okresie wyposażenie kaplicy zostało zmienione; obecnie ołtarz główny jest konstrukcją murowaną, dekorowaną stiukowymi elementami, we wnętrzu znajdują się też dwa ołtarze boczne, również wykonane z gipsu⁴⁹.

Wysokość rocznych dochodów Beaterio de las Nazarenas w 1826 roku, w chwili uzyskania niepodległości przez Peru, przedstawia poniższa tabela.

48 CASANOVA 1936, s. 36–51.

49 *Ibidem*, s. 49.

Nazwa własności	Lokalizacja	Czynsz z dzierżawy	Dochód
Alfalfar ⁵⁰ de Lucrepata	parafia San Blas	180 pesos	126 pesos i 2 reale
Casa Cartagena	parafia przy katedrze	170 pesos ⁵¹	44 pesos
Hacienda Larapa	parafia San Jerónimo	450 pesos	341 pesos
Estancia ⁵² Cacquicaqui	osada Santa Rosa	250 pesos	100 pesos
Estancia Surpo	osada Santa Rosa	130 pesos	80 pesos
Estancia Quera	provincia Lampa	525 pesos	340 pesos
Estancia Condormilla	provincia Tinta	200 pesos	146 pesos
Estancia Llallimayo	provincia Tinta	80 pesos	78 pesos
Hacienda Siquillay	provincia de Abancay	150 pesos	122 pesos
Cañaver ⁵³ Vilcabamba	provincia Ayamaraes	130 pesos	130 pesos
Casa Nazarenas (vieja)	parafia San Blas	75 pesos	58 pesos
Casita Nazarenas (vieja)	parafia San Blas	20 pesos	6 pesos
Hacienda Tococaca	provincia Quispicanche	150 pesos	250 pesos

50 *Alfalfar* – warsztat ceramiczny [przyp. red. nauk.].

51 Z tej kwoty odliczono 50 pesos na odprawienie mszy za duszę dobrodziejki, 60 pesos dla klasztoru Santa Catalina i 2% podatku narodowego.

52 *Estancia* – majątek ziemski [przyp. red. nauk.].

53 *Cañaver* – majątek ziemski z polami trzciny cukrowej [przyp. red. nauk.].

Wykaz został opatrzony wyjaśnieniem, że beaterium w 1826 roku osiągnęło dochód w wysokości 1572 pesos i 5 reali, a uzyskanie kwoty niższej od wcześniej przedłożonych wyliczeń było skutkiem tego, że wielu dzierżawców nie płaciło czynszu⁵⁴. W 1834 roku wysokość dochodów instytucji została zweryfikowana w czasie wizyty prezydenta Luisa José Orbegosa, który stwierdził, że jego dochody są niewielkie i sięgają zaledwie 1572 pesos, co pozwalałoby na utrzymanie 10 tercjarek oraz służących. Później jednak kwota dochodu wzrosła, w 1848 roku wynosiła zgodnie z deklaracją 5174 pesos 4 reali⁵⁵.

Tercjarki zajmowały się szyciem i wytwarzaniem eleganckich rękawiczek oraz pończoch, produkowały poncza, a także jedwabne i wełniane czapki. Zgodnie ze spisem ludności przeprowadzonym w Cuzco w 1862 roku, w beaterium mieszkało w sumie 77 osób. Przełożoną była Anselma González. Wśród tercjarek były 34 krawcowe, 8 tkaczek, 4 organistki, 6 kucharek, skrzypaczka i praczka; zawody czy też obowiązki pozostałych nie zostały wymienione⁵⁶. Strojem beatek były habity w kolorze purpurowym, a przełożona, określana jako *prepósita*, nosiła dodatkowo sznur na szyi (podobny do tych, jakimi przewiązywali w pasie swoje habity franciszkanie) oraz koronę cierniową na głowie – symbole Chrystusa Nazareńskiego.

W relacji z podróży z 1834 roku sekretarz prezydenta Orbegosa opisał beaterium jako dość wygodną siedzibę, posiadającą dziedzińce otoczone budynkami mieszkalnymi, oficyny, studnię z dobrą wodą, zagrody oraz system nawadniający ogród warzywny. Wspomina też jednonawową kaplicę wykonaną z *adobe*⁵⁷, wyposażoną w kratę, przez którą tercjarki słuchały mszy, oraz piękny ołtarz wykonany w stiuku, ukończony w 1832 roku i ufundowany przez poprzednią prepozytę Villafuerte. Jednak ogólny stan kaplicy określono jako zły, a w jej wyposażeniu wskazano wiele braków⁵⁸.

Do 1862 roku własnością tercjarek były dwie nieruchomości, każda o powierzchni 2415 mkw. Na pierwszej z nich znajdowała się część zabudowań beaterium z kaplicą, a wartość nieruchomości określono na 6000 soli. Druga nieruchomość, nazywana też „dom Méridy”, miała wartość 3000 soli⁵⁹. Później przyłączono jeszcze kilka niewielkich fragmentów gruntu.

54 AAC, Época Colonial, XVII, 4, 66, f. 2.

55 AAC, Época Colonial, LXI, 1, 1.

56 ARC, Libro de censo 1862.

57 *Adobe* – cegła suszona na słońcu [przyp. red. nauk.].

58 BLANCO 1974 [1834], s. 247.

59 ARC, Administración del Tesoro Público: Tributación, Leg. 74, 1887.

Pod koniec XIX wieku Cusco przeżywało kryzys ekonomiczny, kulturalny i społeczny. Uniwersytet funkcjonował w skostniałych strukturach, brakowało także odpowiednich placówek edukacyjnych na niższym poziomie, szczególnie przeznaczonych dla dziewcząt. Wpłynęło to na decyzję tercjarek, które w 1876 roku otworzyły szkołę z internatem dla dziewcząt na poziomie podstawowym i gimnazjum (Colegio Internado de Nuestra Señora del Tránsito). Kolegium działało do 1929 roku i znajdowało się na terenie beaterium, w części oddzielonej od mieszkań beatek; pierwszą przełożoną szkoły została María Trinidad Enríquez. Wydzielona część szkolna składała się z dużego dziedzińca i ogrodu, wokół patio urządzono sale lekcyjne, dormitoria, refektarz i pomieszczenia administracyjne. Przestrzeni było na tyle dużo, że tercjarki zdecydowały się umieścić w części szkolnej swojego beaterium jeszcze jedną instytucję edukacyjną, pod wezwaniem św. Róży z Limy, gdzie uczono kobiety pochodzące z niższych warstw społecznych przędzenia, tkania i szycia ubrań; instytucja funkcjonowała pod patronatem Katolickiego Związku Kobiet (Unión Católica de Señoras).

Koniec funkcjonowania beaterium nastąpił na początku lat 60. XX wieku, co było związane z likwidacją tego typu instytucji na terenie Peru. Aby umożliwić dalsze istnienie wspólnoty, dnia 8 listopada 1961 roku prepozyta Beaterio de las Nazarenas, siostra Asunción de la Eucaristía Oblitas, w liście skierowanym do generalnej przełożonej zakonu Karmelitanek Bosych Misjonarek, matki Presentación de San Francisco Javier, poprosiła ją, by tercjarki z domów w Cuzco i Sicuani mogły wstąpić do zakonu. Przełożona generalna, wyrażając zgodę, skierowała petycję do papieża Jana XXIII, który potwierdził możliwość ingressu. Dnia 31 lipca 1962 roku wydano dekret zatwierdzający włączenie beateriów do zakonu. Rozporządzenie weszło w życie 19 marca następnego roku i dotyczyło zarówno osób, jak i dóbr; w efekcie Casa de las Serpes stała się własnością zgromadzenia Karmelitanek Misjonarek. Zakonnice 5 stycznia 1977 roku podpisały umowę z przedstawicielami Copesco⁶⁰, na mocy której oddały w dzierżawę budynki beaterium na okres 8 lat, z obowiązkiem przeprowadzenia prac mających na celu poprawę stanu zabudowań. Copesco użytkowało nieruchomość do 13 grudnia 1996 roku, kiedy to po wykonaniu zgodnie z umową remontu budynków przekazano ją z powrotem misjonarkom (il. 8–10).

Tłumaczenie z hiszpańskiego:

Anna Grzybowska

60 CASANOVA 1936, s. 36–51.

8. Casa de Sierpes, dawna kaplica beatrium, widok w stronę chóru, fot. Ewa Kubiak, 2018

9. Casa de Sierpes, polichromie na ścianach w pomieszczeniu przy pierwszym dziedzińcu beatrium, fot. Ewa Kubiak, 2018

10. Casa de Sierpes, polichromia w przejściu na drugi dziedziniec beaterium,
fot. Ewa Kubiak, 2018

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- AAC, *Época Colonial*, XVII, 4, 6 – Archivo Arzobispal del Cusco, *Época Colonial*, XVII, 4, 6, *Razón de las rentas y número de religiosas de los recogimientos de Nazarenas, el Carmen de San Blas, beaterio de Belén, Santa Rosa*. 1826.
- AAC, *Época Colonial*, LXI, 1, 1 – Archivo Arzobispal del Cusco, *Época Colonial*, LXI, 1, 1, *Visita de las Nazarenas*. 1847–1848.
- AAC, *Época Colonial*, LXXXI, 2, 34 – Archivo Arzobispal del Cusco, *Época Colonial*, LXXXI 2, 34, *Cuentas de la administración del Recogimiento de las Nazarenas 1752*.
- ARC, *Administración del Tesoro Público: Tributación*, Leg. 74, 1887 – Archivo Regional del Cusco, *Administración del Tesoro Público: Tributación*, Leg. 74, 1887, *Matrícula de la contribución predial. Departamento del Cercado, parroquia Matriz*.
- ARC, *Colegio Ciencias*, Leg. 16, cuad. 21, 1577–1741 – Archivo Regional del Cusco, *Colegio Ciencias*, Leg. 16, cuad. 21, 1577–1741, *Escritura de venta en favor del Padre Juan de Ure Rector del Colegio de Cacicques*.
- ARC, *Corregimiento, Causas Ordinarias*, 3, 1603–1609, cuad. 4 – Archivo Regional del Cusco, *Corregimiento, Causas Ordinarias*, 3, 1603–1609, cuad. 4, *Autos de información presentados a la Real Audiencia de Los Reyes, a pedimiento de don Gómez Arias de Quiñones*.

- ARC, Documentos de la Dirección, 4 – Archivo Regional del Cusco, Documentos de la Dirección, 4, *Fundación de la muy noble y fidelísima Gran ciudad del Cuzco*.
- ARC, Documentos de la Dirección, 49 – Archivo Regional del Cusco, Documentos de la Dirección, 49, *Historia del Cuzco*.
- ARC, Libro de censo 1862 – Archivo Regional del Cusco, *Libro de censo de la ciudad del Cuzco 1862*.
- ARC, Libro del Cabildo, 14, 1633–1641 – Archivo Regional del Cusco, Libro del cabildo, 14, 1633–1641, *Caja de Censo de Indios. Don Francisco Maldonado de Anaya debe 8250 pesos*.
- ARC, Prot. Not. XVII, Cristóbal de Lucero 1611–1612 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVII, escribano: Cristóbal de Lucero, 1611–1612, *Obligación de don Antonio Raya Sambrana, 16 de noviembre de 1612*.
- ARC, Prot. Not. XVII, Luis Diez de Morales, 1637 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVII, escribano: Luis Diez de Morales, 1637, *Pedimiento para abrir del testamento cerrado de don Francisco Maldonado de Anaya, 25 de septiembre de 1636*.
- ARC, Prot. Not. XVII, Pedro López de la Cerda, 1687 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVII, escribano: Pedro López de la Cerda, 1687, *Venta del Padre Pedro de Espinoza Rector del Colegio de Hijos de Caciques, 28 de noviembre de 1687*.
- ARC., Prot. Not. XVII, Martín Lopez de Paredes, 1673 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVII, escribano: Martín López Paredes, 1673, *Venta del Padre Baltazar de Aspetia Rector del Colegio de San Borja*.
- ARC, Prot. Not. XVIII, Pedro Joseph Gamarra, 1745 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVIII, escribano: Pedro Joseph Gamarra, 1745, *Venta que otorga doña Rosa Ponce de León, 27 de mayo de 1745*.
- ARC, Prot. Not. XVIII, Alejo Gonzales Peñalosa, 1744–1750 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVIII, escribano: Alejo Gonzales Peñalosa, 1744–1750, *Reconocimiento de censo de Rafael Fernandez de Cano, 7 de noviembre de 1744*.
- ARC, Prot. Not. XVIII, Alejo Gonzales Peñalosa, 1744–1750 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVIII, escribano: Alejo Gonzales Peñalosa, 1744–1750, *Venta de la casa subsiguiente del beaterio de las Nazarenas, 19 de mayo de 1748*.
- ARC, Prot. Not. XVIII, Alejo Gonzales Peñalosa, 1744–1750 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVIII, escribano: Alejo Gonzales Peñalosa, 1744–1750, *Venta de un claustro de la Madre Augustina María de San Ignacio, 1748*.
- ARC, Prot. Not. XVIII, Francisco Maldonado, 1726–1727 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVII, escribano: Francisco Maldonado, 1726–1727, *Venta de casas de don Matías Laso de la Vega, 23 de noviembre de 1726*.
- ARC, Prot. Not. XVIII, Felipe Mesa Anduesa, 1744 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVIII, escribano: Felipe Mesa Anduesa, 1744, *Testamento de Bernardo merida, 19 de febrero de 1726*.
- ARC, Prot. Not. XVIII, Juan de Dios Quintanilla, 1741–1749 – Archivo Regional del Cusco, Protocolos Notariales, siglo XVIII, escribano: Juan de Dios Quintanilla, 1741–1749, *Testamento de Doña Thomasa Rocca, 21 de agosto de 1744*.

Źródła drukowane

- BETANAZOS 1987 [1551] – Juan Diez de Betanzos, *Suma y narración de los Incas*, Madrid 1987.
- BLANCO 1974 [1834] – Jospe María Blanco, *Diario de viaje del presidente Orbegoso al Sur del Perú*, Lima 1974.
- Colegio de San Francisco* 1957 – *Colegio de San Francisco de Borja: razón de cómo se condujo el agua desde el Colegio Antiguo de San Francisco de Borja al colegio nuevo*, „Revista del Archivo Histórico del Cuzco” 1957, nr 8.
- ESQUIVEL Y NAVIA 1980 [ok. 1749] – Diego Esquivel y Navia, *Noticias cronológicas de la Gran Ciudad del Cuzco*, t. II, Lima 1980.
- GARCILASO DE LA VEGA 2017 – Inca Garcilaso de la Vega, *O Inkach uwagi prawdziwe*, tłum. Jan Szemiński, Warszawa 2017.
- Testimonio de Venta* 1957 – *Testimonio de Venta de Unas casas de Francisco Maldonado Anaya para el Colegio Real de los Hijos de Caciques e indios Nobles de San Francisco de Borja*, „Revista del Archivo Histórico del Cuzco” 1957, nr 8.

Opracowania

- AGURTO CALVO 1979 – Santiago Agurto Calvo, *Cuzco: la traza urbana de la ciudad inca*, Cuzco 1979.
- AZEVEDO 1982 – Paolo de Azevedo, *Cusco, ciudad histórica. Continuidad y cambio*, Lima 1982.
- CASANOVA 1936 – Juan A. Casanova, *Congregación Diocesana de las Nazarenas del Cuzco*, „Revista del Instituto Arqueológico del Cuzco” 1936, nr 1, s. 34–58.
- Diccionario* 2022 – *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, <https://dle.rae.es/> [dostęp: 24 września 2022].
- ESCOBARI DE QUEREJAZU 1990 – Laura Escobari de Querejazu, *La evangelización por medio de educación: los jesuitas y el Colegio de San Borja del Cuzco (siglo XVIII)*, [w:] *Actas del Primer Congreso peruano de Historia Eclesiástica*, Arequipa 1990.
- JULIEN 1995 – Catherine Julien, *Documentación presentada por la Ciudad del Cuzco sobre el terremoto de 1650*, „Revista del Museo e Instituto de Arqueología” 1995, nr 25, s. 293–373.
- PUENTE BRUNKE 1992 – José de la Puente Brunke, *Encomiendas y encomenderos en el Perú: estudio social y político de una institución colonial*, Sevilla 1992.
- SZEMIŃSKI, ZIÓŁKOWSKI 2006 – Jan Szemiński, Mariusz Ziółkowski, *Mity, rytuały i polityka Inków*, Warszawa 2006.
- VELEGA 1939 – José María Velega, *El Virreinato del Perú*, Lima 1939.